

USTAV PRO SOUČOBÉ
DĚJINY
sg. II c *SL*

VÁCLAV
Havel

**DÁLKOVÝ
VÝSLECH**

ROZHOVOR
S KARLEM
HVÍŽĐALOU

ROZMLUVY

– a to tam byli vesměs mladí lidé, kteří v době procesu s Horákovou byli dětmi nebo nebyli ještě na světě! Jakto, že museli – a právě oni – upozorňovat ty nejosvícenější příslušníky vládnoucí strany na jejich omyly? Také mi občas trochu vadil ten lehce estrádní způsob, jímž se „mužové Ledna“ předháněli v bonmotech a vtipných odpovědích. Možná jsem měl podvědomou obavu, že to signalizuje nějakou osudově nebezpečnou lehkovážnost, s níž se tu dělají dějiny. Ale možná to byl jen projev mé přemrštěné střízlivosti (později jsem byl nucen i já řečnit před velkými auditorii a vím, že pokud se mi nějak podařilo rozbouřené publikum stáhnout směrem k mé střízlivě reflexivní poloze, bylo to dobré, pokud jsem ale musel soutěžit s profesionály jako Škutina nebo rozenými táborovými řečníky jako Pachman, žalostně jsem vedle nich propadl).

Angažoval jste se v době Pražského jara nějak bezprostředně politicky?

Moc ne, rozhodně jsem v žádném centru dění nebyl. V čele politického dění byli reformní komunisté a tím já nebyl, i když jsem mezi nimi měl už mnoho přátel. Já působil hlavně ve Svazu spisovatelů, o čemž jsme už mluvili, a mimoto jsem dost cestoval, byla to totiž jedna z mála dob, kdy jsem měl cestovní pas. Vzpomínám-li si dobře, jedině mé vskutku politické vystoupení v té době byl velký článek *Na téma opozice*, který jsem napsal do Literárních novin a

v němž jsem se zamýšlel o možnosti založit novou politickou stranu demokratického zaměření, která by byla důstojným partnerem straně komunistické. Tedy opět problém nestraníků! Ten článek tehdy vyvolal značnou pozornost, protože v něm byl, nemýlím-li se, poprvé (a možná i naposled) veřejně vysloven požadavek opoziční strany. Musím ovšem říct, že dnes mám k tomu článku značné výhrady. Dávno si nemyslím, že by založení nějaké opoziční strany bylo tehdy reálné (bez tradic, zkušeností a vedoucích osobností by z toho byla podobná nanicovatost jako KAN), dávno si nemyslím, že by se tím něco podstatného vyřešilo, a dávno už mám k samotnému principu masových politických stran dost skeptický poměr (vysvítá to ostatně z toho, co jsem řekl v tomto rozhovoru o svých představách o smysluplném společenském uspořádání). Hlavně mi ovšem na tom článku vadí něco jiného: založení strany má navrhopvat ten, kdo je skutečně odhodlán stranu zakládat – a to já přirozeně nebyl. Já svou roli i v těch vzrušených dobách nepřestával vidět v tom, že jsem jako spisovatel prostě „svědkem doby“; ani tehdy jsem se tedy nemínil stát politikem jako tím, kdo prakticky organizuje zlepšení světa. Na svou obranu bych tu ovšem měl říct, že to téma bylo tehdy jaksi ve vzduchu, všude se o tom mluvilo, kdekdo cítil, že bez skutečného vykročení k politické pluralitě zůstává všechno na půli cesty, dokonce i mnozí osvícení komunisté na nestraníky apelovali, aby se v tomto směru o nějaký krok pokusili, a zcela logicky dodávali, že oni to za nestraníky udělat nemohou. Ten článek byl tedy vlastně jen výrazem doby, dobové atmosféry. Požadavek opoziční strany není ostatně nic tak neobvyklého, v krizových okamžicích se v komu-

nistických zemích pravidelně a zcela logicky vynořuje, v Polsku zakládá někdo opoziční stranu každou chvíli.

Setkal jste se v té době osobně s vedoucími politiky? Kdesi jsem četl, že ano.

Když jsem se vrátil někdy počátkem července z jedné ze svých cest do zahraničí, nalezl jsem na svém psacím stole pozvánku od premiéra Černíka do Hrzánského paláce na setkání nejvyšších politiků se spisovateli. Pochopitelně jsem tam šel, hlavně ze zvědavosti. Byl to pěkný večírek, trval dlouho do noci a byly tam různé dobroty. Z politiků tam byli Dubček, Černík, Smrkovský, Hájek, ministr kultury Galuška, také Husák (byl nenápadný a moc nemluvil, kdybych byl tehdy věděl, jakou udělá kariéru, rozhodně bych si ho byl víc všímal). Ze spisovatelů Goldstücker, Procházka, Kohout, Vaculík, Škvorecký, já a možná ještě někdo, už nevím. Mám na to setkání živou vzpomínku, tím spíš, že to bylo v mém životě jediné důvěrnější setkání s politiky u moci (s těmi, co o moc přišli, jsem se stýkal často). Zprvu jsem se styděl, musel jsem si dodat odvahy koňakem, pak jsem se pustil do dlouhé debaty s Dubčkem. Myslím, že jsem mu dost energicky vysvětloval všechno možné a velmi sebejistě mu radil, co má dělat, aby předešel sovětské intervenci a odřízl lidi jako Indra od moci (Indra tehdy rozesílal za zády vedení jakési podezřelé dálnopisy). Radil jsem mu, aby povolil sociální demokracii, nedělal těžkosti bývalým politickým vězňům, sdruženým v K 231, vysvětloval jsem mu, že by se měl zbavit svých iluzí

o Kremlu, že by neměl být v defenzivě a neměl pořád jen pacifikovat veřejnost v naději, že mu to nějak pomůže, atd. atd. Zkrátka počínal jsem si díky tomu koňaku asi dost neomaleně, napovídal jsem asi dost hloupostí, nicméně nikdy nezapomenu na to, že mne Dubček pozorně po celou dobu poslouchal, ba i doplňující otázky mi kladl. Z mých rad si, pravda, moc nevzal, ale tím, že se se mnou vůbec bavil, si mne zcela získal. To není totiž u politiků nikterak obvyklé, zvláště u komunistických, ti si pořád jen melou své fráze a nikoho neposlouchají.

Myslíte, že existovala nějaká reálná možnost, jak se z té krize dostat? Jak předejít invazi? Myslíte, že jsme se mohli a měli bránit? Jak se na ty otázky díváte dnes, s odstupem tolika let?

S těmi různými „kdyby“ je to v historii, jak známo, ošidné. Zvláště u nás je taková zvláštní tradice, že po každém historickém průšvihy se vynoří tisíc a jeden chytrých lidí, kteří najednou bezpečně vědí, co se mělo udělat a že by to tak bylo nedopadlo, kdyby se bylo postupovalo tak či onak. Když se ale ptáte, pokusím se odpovédět. Především musím říct, že mi jsou dost podezřelé různé silácké řeči o tom, že jsme se měli bránit: dost často to bývá kompenzace nějakých divných mindráků. Teoreticky snad nějaká symbolická obrana byla možná, slyšel jsem například – nevím, co je na tom pravdy – že protiletectká obrana Prahy by byla s to aspoň tři dny odrážet sovětskou leteckou sílu. Prakticky ale žádná organizovaná obrana podle mého mínění možná nebyla. Předpokládalo by to zavčas

předělat veškeré mobilizační a bojové plány a orientovat je na opačnou stranu, než na jakou jsou orientovány; jakmile by ale někdo s něčím takovým začal, byli by asi Sověti zde, vždyť celý generální štáb je prolezlý sovětskými agenty a jakékoli šustnutí v něm je známo generálnímu tajemníkovi KSSS dřív, než československému prezidentovi. Moderní armáda je veliký stroj, té nelze jen tak dát rozkaz, aby šla sem nebo onam, a naše armáda je po desítiletí budována jako armáda satelitní. Kromě jediné nesmělé poznámky generála Prchlíka o možnosti decentralizace ve Varšavském paktu, za kterou musel okamžitě opustit svou funkci, se po celý obrodný proces nic neudělalo (a při jeho povaze ani udělat nemohlo) k posílení nezávislosti naší armády. Takže představa, že měl někdo dát v srpnu rozkaz k obraně, je dost pošetilá. A taky nevím, kdo by takový rozkaz byl schopen dát; to by tu muselo být úplně jiné vedení, o němž věru nevím, kde by se tu vzalo; kdyby tu však bylo jiné vedení, probíhalo by už před srpnem všechno jinak a je tudíž otázka, v jaké situaci by v srpnu země vůbec byla. Jak vidíte, ta „kdyby“ jsou opravdu ošidná. Reálnější by možná byl spontánní odpor některých jednotek a posádek, leccos nasvědčuje tomu, že část vojáků a nižších důstojníků by bývala k tomu odvalu měla. Něco takového by se však mohlo rozvinout zase jen v docela jiném morálně-politickém ovzduší, než jaké před srpnem u nás bylo. Čili: jedno „kdyby“ vede k druhému. Ať tak či onak, pokus o vojenský odpor – i kdyby byl vojensky možný a politicky reálný – měl by následky těžko představitelné; ten nejspíše domyslitelný – z hlediska historie asi celkem bezvýznamný, ale z hlediska existence tohoto našeho rozhovoru dost důležitý – by byla má ne-

přítomnost na této zeměkouli nebo aspoň má nepřítomnost na jiném jejím místě než na Sibíři.

Ale na druhé straně, když to hodně zjednoduším, ti mrtví by asi nedovolovali těm živým uzavírat s okupanty tak rychle kompromisy, paktovat se s nimi. Možná by nás to i trochu napřímilo. Tak bychom si nejspíš připomněli, že svobodu nikdy nikdo nikomu nedaruje, že se musí vybojovat a že se za ni obyčejně platí krví -

Při spřádání takových úvah bych byl velmi, velmi opatrný. Když jsou lidé ochotni v mezní situaci prolít za svou svobodu i krev, mají většinou větší šanci svobodu získat, než když k tomu ochotni nejsou; v tom s vámi souhlasím. Hned k tomu ale dodávám důležitou věc: takové rozhodnutí nelze dělat za jiné. Chcete-li obětovat naší společné svobodě život, můžete to udělat. Chci-li ho obětovat já, můžu to udělat. Ani vy ani já ale nemáme právo k tomu kohokoliv dalšího nutit, respektive se ho na nic neptat a jeho život obětovat. Kdybych byl vojenským velitelem, který mohl k protiletecké obraně Prahy dát rozkaz, asi bych ho dal jen tehdy, až bych nějakým způsobem získal jistotu, že drtivá většina Čechoslováků je rozhodnuta nést předpokladatelné následky mého rozkazu, včetně smrti při vyvražďování afgánského typu.

Myslíte tedy, že se okupaci a porážce zabránit nedalo?

To netvrdím. Ale rozhodně si nemyslím, že by se okupaci bylo předešlo a něco důležitějšího zároveň zachránilo nějakou větší kontrolou společenského pohybu, nějakým brzděním lidové vůle, likvidací tak zvaných extrémů, disciplínou, cenzurou a kompromisy. Zdá se mi, že jedinou smysluplnou cestou asi bylo plně se k tomu proudu naopak přidat, pochopit ho, identifikovat se s ním a všestranně využít jeho energie k jeho preventivní obraně. Nikoli tedy pořád něco skrývat, zamlčovat, hasit, urovnávat. Vedení se podle mého názoru nemělo chovat jako provinilý poddaný, ale naopak vytěžit ze vzniklé situace maximum. V lidech se začlo – k jejich vlastnímu překvapení – rychle probouzet občanské a národní sebevědomí, pocit hrdosti a svéprávnosti. Kdyby se bylo i vedení chovalo vskutku hrdě a svéprávně, mělo by mohutné zázemí a mohutnou oporu ve společnosti. Byla tu reálná příležitost k jakési morální mobilizaci národa, bylo možné opřít se o obnovující se národní sebevědomí a systematicky ho posilovat. Tak to přece dělal po léta Tito a tak to dělal svého času Ceausescu, když chtěli předejít sovětské invazi. Stačilo by trvale zdůrazňovat, že se nedáme, že si na svém stojíme, že nedovolíme cizímu vojákovi, aby překročil naše hranice; šlo by organizovat civilní domobranu a bylo možné udělat snad i nějakou cvičnou vojenskou mobilizaci mimo kalendář manévrů Varšavského paktu (vzpomeňme na politický efekt, který měla v roce 1938 květnová mobilizace). Kremelské vedení provedlo invazi jen proto, že vědělo, že tu žádný vojenský odpor nebude a být nemůže; i sklerotické Brežněvovo vedení mělo tolik rozumu, že by se neodvážilo riskovat nějaký nový Vietnam uprostřed po zuby ozbrojené Evropy.

Možná stačilo Kreml prostě jen znejistovat, totiž trvale a houževnatě vytvářet ovzduší stupňující se národní vůle k obraně nezávislosti a nevyhloučit tak předem možnost spontánního odporu některých jednotek. Takzvané extrémní tehdejší vedení přímo živilo svou rozpačitostí a neschopností říct ani A ani B; kdyby se bylo nedvojsmyslně za celý společenský pohyb postavilo, možná by těch obávaných extrémů ani tolik nebylo a rozhodně by tím byl jejich energetický potenciál obrácen od nutnosti trvale čelit latentní nedůvěře moci k aktivní a plně loajální podpoře její obrany celospolečenských zájmů. Kdyby prostě bylo tehdejší vedení nějak koncepčně a promyšleně využilo kapitálu, který tu byl, možná by se mu podařilo vytvořit situaci, za které by si Sověti museli intervenci po čertech vážně rozmyslet. Paralelně s apelem na národní sebevědomí by ovšem musely být rychle hledány opory a solidární vazby na mezinárodním poli. Ne snad přímo v podobě nějakých vojenských smluv, ty by nebylo s kým dělat, ale v podobě obsáhlé popularizace československého tématu jako tématu evropského. Do obecného povědomí by bylo třeba dostat naši emancipaci jako veskrze pozitivní fenomén, to znamená nikoli jako nežádoucí prvek destabilizace evropského statu quo, ale naopak jako krok ke skutečnému mírovému pořádku, založenému na překonání blokového myšlení a na ideji plurality svérávných evropských národů. Nevíme a už se asi nikdy nedozvíme, jestli by taková politika byla úspěšnější, já se však nemohou zbavit pocitu, že by úspěšnější být mohla. Kdyby byli v sovětském politbyru přehlasováni stoupenci intervence, možná by to nějak akcelerovalo i tamější vývoj, v každém případě by to však

znamenalo, že Sověti začnou vážně jednat a že budou připraveni k ústupkům. Zřejmě by to bylo nakonec zapláceno nějakými ústupky i z naší strany, tak už to v politice bohužel chodí, ale tak katastrofálně, jak to dopadlo, by to přece jen snad dopadnout nemuselo. Sověti nedají na sebeomluvné vysvětlování, to je jen voda na jejich mlýn, na ně platí pevný postoj. Mohli však jít touhle cestou lidé, kteří byli plni iluzí? Těžko asi. Takže jsme zase u ošidnosti těch historických „kdyby“. (Abych byl ale konkrétnější: vzpomeňme, jak mocně zapůsobilo na Sověty i na československou veřejnost, když naši politici nejeli na tu schůzku do Drážďan a na její dopis odpověděli dopisem svým – to byl okamžik přímo očištného morálního významu. Kdyby nebyl koncem hrdosti KSČ, ale naopak jejím začátkem, a kdyby pak následovaly další podobné činy, například zákaz štábního cvičení Varšavského paktu na československém území, mohlo to možná dopadat lépe; na ustupujícího se vždycky snadněji útočí.) Ať tak či onak, v srpnu se už moc zachránit nedalo a je smutné, ba přímo tragické, že z hlediska společnosti bylo vlastně velké štěstí, že naše vedení bylo tak nešikovně svázáno do kozelce a odvezeno: tím byl na jedné straně ohromně stimulován nenásilný lidový odpor k okupaci a zároveň tím byla umlčením rozpačitého vedení odstraněna hlavní brzda skutečně autentického celospolečenského projevu – a byl to projev veskrze pozitivní a státotvorný, tedy žádné „extrémy“! Pozdní projev kapitálu, který měl být uvolněn a zhodnocen už dávno.

Je to stále týž problém: co se dalo čekat? Samozřejmě, že by bývalo šlo – po Kriegelově způsobu – nic nepodepisovat, zaseknout se a požádat o přerušeni hovorů, aby se delegace mohla poradit se zastupitelskými orgány a s lidem. Zdůraznit, že takto sestavenou delegaci žádný orgán nevyslal a ničím nepověřil, že už proto nemůže nic podepisovat a že ostatně bez znalosti situace doma rovněž nic podepisovat nelze. Jenomže oni se zase zachovali jako provinilí poddaní, nikoli jako sebevědomí představitelé státu. Poté, co jim z rukou sundali řetízky a udělali z nich před zraky celého světa oficiální státní a stranickou delegaci, těžko je mohli znovu svázat do kozelce. Ale i kdyby mohli, zdá se mi, že naši představitelé byli povinni to riskovat. Sověti byli v dost překerní situaci – nezapomeňme na nesmírný význam prestiže v jejich politickém počínání – dalo se z toho nepochybně těžit, hrát o čas, prohlubovat patovost situace, čekat na jejich ústupek (asi by dříve nebo později musel přijít, třeba jen v podobě uznání vysočanského sjezdu). Zda by tohle všechno k něčemu konkrétnímu vedlo, nevím, možná by efekt byl „jen“ symbolicko-mravní, nicméně i takový efekt by mohl mít svůj reálný dosah; pookupační rozklad by přinejmenším postupoval pomaleji.

21. srpen vás zastihl v severních Čechách. Jak jste prožíval ty hektické dny?

Byli jsme s mou ženou a Janem Třískou tu noc náhodou v Liberci u našich tamějších přátel a zůstali

jsme tam potom celý ten dramatický týden, protože naši přátelé nás okamžitě zaintegrovali do libereckého odbojového dění, smím-li to tak nazvat. Působili jsme v tamějším rozhlasě, já psal každodenní komentáře, Honza je předčítal, vystupovali jsme i v televizním studiu, narychlo zřízeném na Ještědu, pracovali jsme ve stálém štábu předsedy městského národního výboru, pomáhali koordinovat různé akce, já psal předsedovi proslovy a napsal jsem dokonce obsáhlé prohlášení OV KSČ, ONV, OV NF, MěNV atd. k obyvatelstvu, které pak vysílal pouliční rozhlas a které bylo všude vylepeno. Myslím, že to bylo poprvé a naposledy, kdy jsem měl příležitost promlouvat k národu ústy takovýchto ctihodných institucí. Ten týden pro mne znamenal zážitek, na který asi těžko někdy zapomenou. Viděl jsem, jak sovětské tanky na náměstí rozbořily podloubí, které zasypalo několik lidí; viděl jsem, jak se pomátl velitel tanku a začal zběsile střílet do davu; viděl jsem a zažil mnoho dalších věcí, z nichž nejsilněji na mne působil ten zvláštní fenomén solidární pospolitosti, který byl pro tu dobu tak příznačný. Lidé nám do rozhlasu nosili potraviny, květiny, léky, aniž jsme co z toho potřebovali; když nebylo pár hodin Třísku slyšet z rádia, bombardovali rozhlas telefonickými dotazy, co s námi je; budova rozhlasu byla obklopena obrovskými transportéry s velikými betonovými kvádry, které měly zabránit jejímu dobytí; různé fabriky nám daly závodní průkazy, abychom se v případě osobního ohrožení mohli skrýt mezi dělníky. Zřejmě díky krvavým událostem, o nichž jsem se zmínil, nebyl Liberec po celou dobu obsazen sovětskou posádkou, vojska jím jenom projížděla. Proto se tam také mohl spontánní lidový odpor rozrůst

do větších rozměrů a do více podob, než jak tomu bylo v obsazených městech. Protiokupační folklór udělal z města brzy jediný velký artefakt; nápadů, jak mařit okupaci, bylo nespočítatelně. A nikdy nic tak dobře nefungovalo jako tehdy; tiskárna byla schopna za dva dny vydat knihu a vůbec různé podniky byly schopny udělat okamžitě téměř cokoliv. Vzpomínám na příznačnou historku: postrachem Liberce a okolí byla jakási stočlenná parta dosti drsných trampů, úřady si s nimi dlouhou dobu nevěděly rady. Tu partu vedl jistý Farář. Krátce po vpádu okupační armády se objevil tento Farář na radnici u předsedy a řekl mu: „Šéfe, jsme vám k dispozici!“ Předseda byl trochu zaražen, ale zkusmo té partě zadal úkol: „Dobrá, sundejte tedy v noci všechny cedule s označením ulic, aby se tu okupanti nemohli orientovat. Nehodí se, aby to dělalo SNB.“ Farář přikývnul – a druhý den ráno byly pod schody radnice úhledně srovnány všechny liberecké cedule – tedy žádné demolování: čekaly na dobu, kdy budou opět instalovány. Farář ohlásil splnění úkolu a žádal další. Vznikla z toho zvláštní spolupráce, jejímž výsledkem například bylo, že po dvou dnech měli členové Farářovy party na rukávech pásky Pomocné stráže VB a po městě chodily tříčlenné hlídky: uprostřed uniformovaný esenbák a po jeho bocích dva dlouhovlasatí trampové v džínách jako jeho pomocníci. Tahle parta také vykonávala nepřetržitou strážní službu na radnici, hlídala starostu a přísně kontrolovala všechny, kdo šli do budovy. Byly to sugestivní výjevy, když bylo třeba celé schodiště radnice plné těchto chlapců a oni při své službě hráli na kytary a zpívali „Massachusetts“, tehdejší světovou hymnu hippies. Ve zcela zvláštním světle jsem to

vnímal já, který jsem měl ještě v čerstvé paměti zástupy podobné mládeže v newyorské East Village, zpívající tutéž píseň, jen bez toho tankového pozadí. Nepatřím k těm, kteří se v tom okupačním týdnu jaksi mentálně zasekli a celý zbytek života na své tehdejší zážitky vzpomínají; nemíním tu dobu rovněž jakkoli romantizovat. Domnívám se pouze, že to všechno dohromady tvořilo zcela ojedinělý úkaz, který dodnes nebyl, pokud vím, nějak do hloubky sociologicky, filozoficky, psychologicky a politologicky prozkoumán a zhodnocen. Některé věci však byly tak zjevné, že je člověk musel pochopit bez vědecké analýzy a ihned. Například: že společnost je velmi záhadné zvíře o mnoha tvářích a skrytých potencích a že je velmi neprozíravé uvěřit vždy jen té tváři, kterou právě nastavuje, a domnívat se, že to je ta jediná a pravá. Nikdo nevíme, jaké všechny možnosti v duši obyvatelstva dřímají a čím nás za toho či onoho souběhu různých viditelných i neviditelných dějů může veřejnost překvapit. Kdo by například v době korodujícího novotnovského režimu s jejím celonárodním švejkováním očekával, že za půl roku se v téže společnosti probudí skutečné občanské sebevědomí a za rok že bude tato donedávna apatická, skeptická a téměř demoralizovaná společnost tak statečně a tak inteligentně čelit cizí moci! A kdo by očekával, že neuplyne ani rok a tatáž společnost se už bude rychlostí větru propadat zase do hlubin demoralizace, tentokrát ještě daleko horší, než byla ta původní! Po těchto všech zkušenostech musí být člověk věru opatrný při vynášení jakýchkoli úsudků o tom, jací jsme nebo co lze od nás očekávat. Anebo jiná věc: ten týden ukázal, jak bezmocná je vojenská síla tváří v tvář jinému protivníkovi, než proti

jakému je zařízena, a jak těžké je fakticky ovládnout zemi, která se sice vojensky nebrání, ale jejíž všechny civilní struktury se k agresorovi prostě otočí zády. A to nemluvím o takových věcech, jako je principiální a dosud v této míře nepoznaný význam moderních sdělovacích prostředků jako reálně fungující politické moci, schopné orientovat a koordinovat všechny společenský život. Ten srpnový týden považuji prostě za historickou zkušenost, kterou nelze z povědomí našich národů vytěsnit a o níž nelze stále ještě říct, co vlastně znamenala, jak se zapsala do genetické výbavy společnosti a jak a kdy se projeví.

Jak se díváte na bouřlivé období konce roku 1968 a počátku roku 1969? Jak jste tu dobu prožíval?

Zatímco před srpnem jsem se veřejného života, jak jsem už řekl, moc neúčastnil, pookupační vír mne do něho přímo strhl. Bylo to totiž takové zvláštní, drásavé období. Vedení státu dělalo ústupek za ústupkem v naději, že tím něco zachrání, ve skutečnosti si tím však podřezávalo samo pod sebou větev. Zvolna, ale nezadržitelně se rekonstituovaly staré pořádky, přitom však bylo ještě možné svobodně mluvit a psát. To dávalo celé tehdejší atmosféře její drásavost: mluvilo se otevřeně a tvrdě – a přitom se dalo mluvit de facto jen o vlastní bezmoci; důrazně se protestovalo – a přitom se vlastně dalo protestovat jen proti tomu, že na protesty není brán zřetel. Byla to doba velkých studentských stávek, nekončících schůzí, petic, jednání, demonstrací, vzrušených debat. Loď se zvolna potápěla, ale pasažérům bylo dovoleno křičet, že se potápí.

Palachova smrt, která by byla jindy asi těžko srozumitelná, byla okamžitě celou společností pochopena, protože byla mezním a téměř symbolickým výrazem „duše doby“: každý velmi dobře rozuměl té zoufalé potřebě udělat něco zoufale krajního, když vše ostatní zůstalo bezúspěšné, každý v sobě kousek takové potřeby měl. Já se tehdy toho všeho účastnil, nešlo se toho prostě neúčastnit. Měl jsem debaty na fakultách i v továrnách, schůzoval jsem, sepisoval různá prohlášení, měl jsem pocit, že u všeho musím být (nejel jsem například na měsíční studijní pobyt do Itálie jen z poštilého přesvědčení, že se to tady beze mne neobejde; ale takový pocit měli mnozí). Zdůrazňoval jsem tehdy, možná ještě o něco energičtěji než jiní, že každý ústupek rodí další ústupek, že nelze couvat, protože za zády máme už jen propast, že je třeba dodržovat sliby a žádat jejich dodržování, bojoval jsem, jak je mým starým zvykem, proti nejrozumnějším druhům iluzí a proti každému sebeobelhávání. Jakkoli jsem byl sám vrzušenou dobou poznamenán, přesto jsem se snažil v některých věcech o střízlivost a přiměřenost: v duchu dávné linie Tváře, byť už samozřejmě jinak a na jiné rovině uplatněné, stavěl jsem proti pateticko-neurčitým velkorysostem nutnost trvat na některých drobnějších sice, ale zato konkrétnějších věcech, trvat však na nich bez úhybu a až do konce. Na jedné velké schůzi – byla to společná schůze ústředních výborů všech uměleckých svazů – vystoupil jistý známý herec (týž, který o pár let později při štvanicích na Chartu přispěchal do televize poplivat svého dávného přítele chartistu) s patetickým návrhem, že by měl být zřízen národní tribunál a že by Indra, Bilak a další zrádci národa měli být před něj postaveni. Hysterický

nesmysl. Vystoupil jsem samozřejmě ihned a řekl jsem, že lepší, než navrhovat něco, co nikdo nikdy neuskuteční, je dělat něco uskutečnitelného, něco, co je v našich silách, například držet se doposledka dohody o solidaritě, kterou tehdy všichni kulturní pracovníci podepsali (a které se samozřejmě většina z nich krátce nato zpronevěřila). Řekl jsem, že vytrvat neústupně a bez ohledu na následky na něčem skromnějším, ale reálném je tisíckrát cennější, než si uklidnit svědomí vypálením nějakého velkohubého návrhu, který nenávratně zapadne v okamžiku, kdy byl vysloven, a tudíž pro zítřek už nikoho k ničemu nezavazuje. Emfatické emoce, jejichž výrazem byly návrhy tohoto druhu, jsou krajně nespolehlivé: jak jsou dnes veliké, tak veliká může být rezignace na cokoli, v níž se zítra obrátí (což herecký mstitel národa skvěle demonstroval). Strízlivá vytrvalost je účinnější, než nadšenecké emoce, které se dokážou bez těžkostí upínat každý den k něčemu jinému. Když už o té době mluvíme, rád bych se zmínil o jedné své tehdejší mikropříhodě, věcně bezvýznamné, v mých očích ale symbolické: konalo se jiné shromáždění ústředních výborů tvůrčích svazů, bylo to už za Husáka a bylo jasné, že to je shromáždění poslední, protože tvůrčí svazy budou v nejbližších dnech rekonstituovány nebo prostě rozpuštěny nebo nahrazeny jinými, z několika povolných sestavenými. Vznikla myšlenka, že když tu jsme naposled takto všichni pospolu, měli bychom sepsat a podepsat něco jako svou závěť či odkaz národu, totiž nějaký manifest, v němž bychom řekli, že se své pravdy nevzdáme, ať se bude dít cokoli. Měl to být manifest závažný, sugestivní, ba snad přímo historický. Byl jsem jmenován do tříčlenné skupiny, která ho

měla rychle napsat. Jenomže nešťastnou shodou okolností v téže době, kdy jsem v jedné místnůstce Filmového klubu měl na zmíněném manifestu pracovat, měl jsem v nedaleké výstavní síni ve Spálené ulici vystoupit na vernisáži jednoho přítele malíře. A to nikoli snad se seriózním proslovem – od toho tam byli seriózní kunsthistorici – ale s pásmem veršů a písní. Bylo to dadaistické přání mého přítele, milujícího můj falešný zpěv vlasteneckých písní a procítěnou recitaci národních klasiků, jíž tradičně zpestřuji různé večírky. A já tehdy skutečně stihl obé: předstíraje pochůzku na záchod prchl jsem od sepisování historického manifestu českých umělců, doběhl na tu vernisáž, zazpíval tam a zarecitoval šokovanému publiku, a vzápětí doběhl zpět do Filmového klubu a stihl ještě napsat závěrečný odstavec. Ten manifest byl plénem jednomyslně schválen, všichni ho podepsali, téměř nikdo podepsanému závazku nedostal – ale proto o té věci nemluví. Mám jiný důvod: zdá se mi, že v té nahodilé paralelitě sepisování závažného manifestu a absurdního vystoupení na vernisáži je cosi symbolického, co vypovídá nejen o klimatu té vzrušené a paradoxy protkané doby a o mém postavení v ní, ale vůbec o klimatu pražském, českém, středoevropském. Anebo není snad charakteristické, že se zde strastiplné historické děje, jimiž je nám dáno procházet a v nichž se pokoušíme za cenu jinde těžko srozumitelných obětí obstát, organicky snoubí s naší tradiční ironií a sebeironií, smyslem pro absurditu nebo takzvaně samoučelným či naopak černým humorem? Nepatří zde ty dvě věci nějak bytostně k sobě? Nepodmiňuji se dokonce navzájem? Vždyť možná bychom ty naše historické úkoly ani nezvládli a oběti, které si od nás

žádají, ani nebyli schopni přinést, kdybychom neměli trvalý odstup od nich i od sebe samých! Jedno tedy nejen že nevyklučuje či nedementuje druhé, ale jedno jako by naopak druhé umožňovalo! Cizinci se leckdy diví, jaké zkoušky jsme tu ochotni podstupovat, a zároveň se diví, co je nám vlastně pořád k smíchu. Těžko jim asi vysvětlit, že bez toho smíchu bychom ty vážné věci prostě nemohli dělat. Kdyby člověk totiž stupňoval dramatickou vážnost tváře v závislosti na stupňující se vážnosti průšvihů, jemuž má čelit, pak by velmi záhy musel zkamenět ve svou vlastní sochu – a socha už těžko nějaký další historický manifest napíše nebo vůbec jakémukoliv lidskému úkolu dostojí! Nemá-li se člověk – opět jsem u toho! – rozpustit ve své serióznosti tak, že se stane všem směšný, musí mít – byť by dělal sebedůležitější věc a dokonce čím důležitější věc dělá, tím spíš – zdravé povědomí o vlastní lidské směšnosti a nicotnosti. Ztratí-li je, ztratí – paradoxně – i jeho konání svou závažnost. Skutečné důležitosti totiž lidský čin nabývá především tehdy, rosteli z půdy jasnozřivého vědomí o časnosti a pomíjivosti všeho lidského, jen toto vědomí mu může vdechovat eventuální velikost. Obrys skutečného smyslu lze zahlédnout jen ze dna absurdity. Vše ostatní je povrchnost stejně jepičího trvání, jaké měl ten návrh založit tribunál pro Bilaka. Troufám si tvrdit, že jsem se tomu tehdejšímu manifestu za sedmnáct let, která mne od něho dělí, příliš nezpronevěřil. Nikoli přesto, že jsem si během jeho sepisování odskočil zašáškovat. Naopak: možná právě proto! A proto, že si vlastně „odskakuji“ pořád. Občas se mne lidé ptají, jak jde můj „bláhový idealismus“ dohromady s tím, že píšu absurdní hry. Odpovídám: jsou to jen dvě strany téže

mince. Protože bez trvale živé a trvale artikulované zkušenosti absurdity by nebylo proč o něco smysluplného usilovat. A naopak: jak by mohl člověk zakoušet vlastně absurditu, kdyby trvale nehledal smysl? Ale tím vším jsem trochu odbočil, že?

Nevadí, vrátím vás k faktům. V srpnu roku 1969, tedy v samém závěru éry, o níž mluvíme, jste prý napsal delší soukromý dopis Alexandru Dubčekovi. Proč jste mu psal a o co v tom dopise šlo?

Byla to doba, kdy se s napětím očekávalo, jak se Dubček zachová, zda provede nějakou sebekritiku, nebo zda se naopak vzepne k tomu, že pravdivě rozebere situaci a udělá tím za celou svou krátkou érou skutečně důstojnou tečku. Já byl tehdy pln obav, že to Dubček ze samé nesobecké loajality ke straně a snahy jí „nepřekážet“ nějak zkazí – a tak jsem mu napsal velmi dlouhý dopis, v němž jsem mu ze všech možných hledisek vysvětloval, jak je důležité pro národ, pro budoucnost, pro dějiny, ba i pro socialismus, aby právě v tomto okamžiku, kdy je beztak už odepsán, neztratil tvář. Víím, že ten dopis tehdy dostal; co si o něm myslel, nevím. Z politického života do ústraní vysublimoval jaksi tiše, nenápadně; žádným pokáním nezradil svou věc, zároveň ale žádnou důraznější tečku za svým politickým působením neudělal. Já jsem kopii toho svého dávno zapomenutého dopisu náhodou nedávno našel a nejvíc mne při jeho četbě po sedmnácti letech zaujala jedna věc: v pasáži, kde píšu o tom, že i čin ryze mravní, který nemá naději na okamžitý a viditelný politický efekt, se může časem zvolna a ne-

přímo politicky zhodnocovat, našel jsem ke svému překvapení tutéž myšlenku, která později, mnohými souběžně pochopena, stála u zrodu Charty 77 a kterou se dodnes pokouším – v souvislosti s Chartou a vůbec s naším dnešním „disidentstvím“ – rozvíjet, vysvětlovat a různě zpřesňovat.